

مطالعه ترکیب بندی در نگاره «سیاوش و افراسیاب در شکارگاه» از شاهنامه طهماسبی بر اساس نظریه روان شناسی گشتالت

سجاد فطرتی باسمنج^۱

^۱ فارغ التحصیل کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

چکیده

ترکیب بندی یک اثر هنری نقش مهمی در انتقال مفاهیم به مخاطب دارد از این رو مقاله حاضر بر آن است که با استناد به رویکرد روان شناسی گشتالت در ترکیب بندی نگاره سیاوش و افراسیاب در شکارگاه از شاهنامه طهماسبی اقدام نماید. همچنین پژوهش پیش رو در جهت پاسخ گویی به این پرسش است که بر اساس نظریه روان شناسی گشتالت در ترکیب بندی نگاره سیاوش و افراسیاب در شکارگاه به چه نتایجی می توان دست یافت؟ در راستای پاسخ به این پرسش که داده های آن از طریق منابع کتابخانه ای و اینترنتی جمع آوری شده است و به لحاظ ماهیت این پژوهش توصیفی-تحلیلی و از نوع کیفی است. نگاره مزبور از منظر روان شناسی گشتالت مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که در ترکیب بندی این نگاره از اصول هفتگانه گشتالت که شامل اصل مشابهت، اصل مجاورت، اصل تداوم، اصل یکپارچگی یا تکمیل و اصل سرنوشت مشترک و اصل فراپوشاندگی می شود استفاده شده است و می توان دریافت که عناصر موجود در شکل که با هم در ارتباط هستند و ترکیب بندی شکل را تشکیل می دهند در کنار هم دارای مفاهیم مستقلی می باشند.

واژه های کلیدی: ترکیب بندی، شاهنامه طهماسبی، سیاوش و افراسیاب، روان شناسی گشتالت.

۱. مقدمه

عصر صفوی سرآغاز یکی از مقاطع شکوهمند نگارگری ایران محسوب می‌شود. در این دوره هنر و ادبیات در اوج خود قرار داشتند. شاه طهماسب صفوی به عنوان یکی از شاهان این دودمان به هنر و هنرمندان در بازه‌ی زمانی به خصوصی بهایی بیشتر می‌داد که تهیه شاهنامه طهماسبی نسخه مصور زیبایی از شعر حماسی فارسی شاهنامه که با نام کتاب شاهان هم شناخته می‌شود که به سفارش خود طهماسب در قرن شانزدهم میلادی تدوین شده است. این نسخه خطی به عنوان یکی از مهم‌ترین و نفیس‌ترین نمونه‌های نقاشی‌های مینیاتوری ایران شناخته می‌شود. شکلگری‌های شاهنامه طهماسبی با رنگ‌های ظریف، جزئیات پیچیده و ترکیب‌بندی‌های خیره‌کننده مشخص می‌شوند. مینیاتورهای صحنه‌های مختلفی از شاهنامه همچون جنگ‌ها^۱ صحنه‌های دادگاه و شکار^۲ را به شکل می‌کشند و به خاطر بازنمایی احساسات انسانی و جهان طبیعی شناخته شده‌اند. در این خصوص هنرمندان برای بیان مفاهیم و انتقال مفهوم^۳ مورد نظر خود از اجزای شکلی قابل درک^۴ که در ارتباط باهم هستند که به اصطلاح^۵ به آن ترکیب‌بندی گفته می‌شود بهره می‌گیرند. بنابراین برای درک و تبیین این مصادیق باید عناصر و مفهوم پوشیده در آن‌ها را مورد مطالعه قرار داد در این زمینه روان‌شناسی^۶ گشتالت به عنوان یکی از رویکردهای نظری در حوزه هنر نقش شایانی می‌تواند داشته باشد چرا که با استفاده از این نظریه می‌توان به ادراک بصری^۷ پنهان در ترکیب‌بندی نگارگری ایران دست پیدا کرد.

رویکرد اصلی این پژوهش، تحلیل ترکیب‌بندی ادراک بصری شکل با یاری خواهی از اصول هفت‌گانه روان‌شناسی گشتالت است. پژوهش حاضر در صدد پاسخ‌گویی به این پرسش است که بر اساس نظریه روان‌شناسی گشتالت در ترکیب‌بندی نگاره سیاق و افراسیاب در شکارگاه به چه نتایجی می‌توان دست یافت؟

۲. پیشینه تحقیق

با توجه به اینکه نظریه گشتالت در زمینه روان‌شناسی بیش از دیگر حیطه‌ها مورد توجه قرار گرفته است، کتاب‌ها و مقالات متعددی در این عرصه به چاپ رسیده‌اند، در این خصوص می‌توان به مقاله بررسی تطبیقی عناصر بصری نگاره‌های (دربار جمشید) و (دربار فریدون) در شاهنامه طهماسبی با تاکید بر ترکیب‌بندی نگاره‌ها که توسط عباس ایزدی و سید ابوتراب احمدپناه نگاشته شده است، اشاره کرد. در این پژوهش به مطالعه ترکیب‌بندی، مربع شاخص، ترکیب‌بندی افقی و عمودی دو اثر به صورت تطبیقی پرداخته است (ایزدی و احمدپناه، ۱۳۹۵: ۶۵-۷۱) همچنین در مقاله چگونگی روند ترکیب‌بندی در نگاره‌های ایرانی که توسط کامران افشار مهاجر و طیب بهشتی نوشته شده است در این پژوهش به بررسی سه نظریه

^۱Miniature^۲Composition^۳Wars^۴Court and Hunting^۵Tranferring the concept^۶Understanding^۷Idiom^۸Psychology^۹Visual perception

ترکیب بندی از منظر الکساندر پاپا دوپولو، شهریار عدل و مائیس نظری پرداخته است (افشار مهاجر و بهشتی، ۱۳۹۴: ۳۲-۹). در رابطه با روان شناسی گشتالت می توان به مقاله خوانش معراج پیامبر (ص) اثر سلطان محمد از منظر اصول ادراک دیداری گشتالت که توسط سلیمه باباخان و بهنام کامرانی به رشته تحریر درآمده است، اشاره نمود. که در این پژوهش به اصول هفتگانه گشتالت پرداخته است (باباخان و کامرانی، ۱۳۹۹: ۹۵-۸۶). مطالعه بصری پیکره های نگاره (کاوه طومار ضحاک را پاره می کند) از شاهنامه طهماسبی بر اساس نظریه گشتالت عنوان مقاله ای است به قلم عباس ایزدی نوشته شده است. در این پژوهش چهار اصل گشتالت شامل: اصل شباهت، اصل مجاورت، اصل تداوم و اصل یکپارچگی یا تکمیل در پیکره های نگاره ی یاد شده مورد مطالعه قرار گرفته است (ایزدی، ۱۳۹۷: ۲۹-۲۲). همچنین در مقاله کاربرد نظریه گشتالت در هنر و طراحی که توسط طاهر رضازاده نگاشته شده است. در این پژوهش به تبیین اصول گشتالت در هنر و طراحی پرداخته است (رضازاده، ۱۳۸۷: ۳۶-۳۱). در خصوص کتاب های مرتبط با موضوع پژوهش می توان به کتاب اصول کلی روان شناسی گشتالت نوشته رضا شاپوریان اشاره کرد. در این کتاب به معرفی اصول گشتالت پرداخته شده است (شاپوریان، ۱۳۸۶: ۲۵).

۳. مبانی نظری پژوهش

نظریه گشتالت (Gestalt theory) که به روان شناسی گشتالت نیز معروف است، رویکردی روان شناختی است که بر ماهیت کلی و ادراکی تجربه انسان تاکید دارد. این نظریه در آلمان در اوایل قرن بیستم شکل گرفت و توسط گروهی از روان شناسان از جمله ماکس ورتایمر، ولفگانگ کهلر^۱ و کورت کوفکا^۲ توسعه یافت (برونو ۱۳۸۶، ۲۸۶). گشتالت یک کلمه ی آلمانی است که آن در زبان انگلیسی وجود ندارد بلکه از کلماتی همچون صورت، شکل و شکل بندی به طور متداول مورد استفاده قرار می گیرد (شولتز و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۰۸). مفهوم گشتالت برای نخستین بار در فلسفه و روان شناسی توسط فردی به نام کریستین وان اهرن فلس^۳ عرضه شده است (برونو، ۱۳۸۶: ۲۸۶). «گشتالت کلیتی است مادی، روانی یا نهادی، دارای مختصات که اجزای آن به طور منفرد، فاقد چنان مختصاتی هستند» (کپس، ۱۳۷۵: ۶۴). ایده اصلی پشت نظریه گشتالت این است که انسان ها دنیا را به عنوان مجموعه ای از بخش های جداگانه از هم درک نمی کنند، بلکه به عنوان یک کل یکپارچه درک می کنند (هرگنهان، ۱۳۸۹: ۵۶۸). روان شناسان گشتالت بر این باور بودند که ذهن انسان تمایل به سازماندهی اطلاعات حسی به الگوها و کلیت ها دارد (آرنهیم، ۱۳۹۲: ۸۰). تاثیرات و نتایج این نظریه بر هنرمندان موجب شد که آن ها برای خلق آثار هنری بهتر از روش های بصری متنوعی استفاده کنند، توسعه اصول و شرح آن توسط گشتالت گرایان هنرهای تجسمی باعث محبوبیت این نظریه در نزد آن ها شد از جمله توسعه دهندگان روان شناسی گشتالت در هنر افرادی همچون جئورگی کپی^۴، دونیس ای. دوندیس^۵ و رودلف آرنهیم^۶ هستند (رضازاده، ۱۳۸۶: ۳۲). مهم ترین اصول گشتالت در تحلیل آثار هنری عبارتند از اصل مشابهت^۷، اصل مجاورت^۸، اصل تداوم^۹، اصل یکپارچگی یا تکمیل^{۱۰}، روابط شکل و زمینه^{۱۱}، اصل سرنوشت مشترک^{۱۲} و اصل فرایوشاندگی^{۱۳} که همه این اصول تحت نفوذ اصل پراگماتس^{۱۴} قرار دارند که هسته مرکزی نظریه ادراکی گشتالت را تشکیل

^۱Max Wertheimer
^۲Wolfgang Kohler
^۳Kurt Kofka
^۴Christian Van Ahern Fels
^۵Georgie Copy
^۶Donis A. Donis
^۷Rudolf Arnhei
^۸Similarity Principle
^۹Proximity Principle
^{۱۰}Continuity Principle
^{۱۱}Closure Principle
^{۱۲}Figure Ground Principle
^{۱۳}Common Fate Principle
^{۱۴}Inclusiveness Principle
^{۱۵}Pragnanz

می‌دهد (شاپوریان، ۱۳۸۶: ۹۴). این نظریه در بسیاری از حوزه‌های روان‌شناسی، از جمله ادراک، حل مسئله و خلاقیت تاثیرگذار بوده‌است. همچنین در زمینه‌های دیگری مانند هنر، طراحی و تبلیغات کاربرد دارد.

۴. بحث

در این بخش به معرفی اجمالی شاهنامه طهماسبی، تعریف ترکیب‌بندی، معرفی نگاره سیاوش و افراسیاب در شکارگاه از شاهنامه طهماسبی و همچنین بررسی اصول هفتگانه روان‌شناسی گشتالت پرداخته می‌شود.

۱.۴. شاهنامه طهماسبی

نسخه خطی شاهنامه شاه تهماسب، در سال ۹۲۸ ه. توسط شاه اسماعیل به عنوان هدیه‌ای برای فرزندش طهماسب به سرپرستی سلطان محمد و بهزاد، سفارش داده شد که "به روایت بوداق منشی قزوینی حدود بیست سال یعنی تا سال ۹۵۰ ه به طول انجامید" (آژند، ۱۳۸۴: ۱۱۶). این شاهکار هنری نفیس در ابعاد ۴۷ در ۳۲ سانتی‌متر و شامل بر ۷۵۹ برگ و دارای ۲۵۸ نگاره است که از نظر اهمیت مضمونی بی‌همتا هستند. از این بین، ۱۱۸ نگاره در ایران و مابقی در موزه‌های خارج از کشور می‌باشد (فرخ‌فر و پورجعفر، ۱۳۸۷: ۴) از ویژگی‌های شکلگری شاهنامه طهماسبی آن است که در ترکیب‌بندی اغلب نگاره‌ها از ترکیب‌بندی مقامی، شکل حلزونی بهره گرفته شده است.

۲.۴. تعریف ترکیب‌بندی

به صورت کلی هر هنرمندی برای خلق موضوعی دست به اقدام شکل‌سازی و بهره‌گیری از فرآیندهای خاص برای بیان خود انتخاب می‌کند و نیز هر فردی از دست‌آوردهای افراد پیش از خود وام می‌گیرد. برای درک بهتر این آثار باید مشخص کرد که آن‌ها از چه بیانی برای عناصر شکلی خود استفاده کرده‌اند (Grabar, ۱۹۹۹: ۸). به هین منظور با مطالعه و تحلیل ترکیب‌بندی عناصر بصری در آثار هنری می‌توان به مفاهیم و چگونگی قرارگیری موضوعات اصلی و فرعی در یک اثر هنری دست پیدا کرد و به عبارت دیگر می‌توان گفت: «جای دادن منطقی عناصر تجسمی در فضای مورد نظر در سطح دو بعدی و یا سه بعدی را ترکیب‌بندی گویند» (حلیمی، ۱۳۸۶: ۲۲۴) «در یک ترکیب‌بندی کوچک‌ترین عنصر هم دارای ارزش است و باید در منطق کلی یک ترکیب شرکت داشته باشد. ترکیب‌بندی، سازمان‌دهی و مرتب کردن فرم‌ها و رنگ‌ها در یک فضای محدود است فضایی محدود که می‌تواند صفحه‌ای برای طراحی یا بومی برای نقاشی و یا بستری از دیوار باشد. هدف ترکیب‌بندی دستیابی به یک کل هماهنگ و یکپارچه برای بیانی قابل فهم و پایدار است. برای رسیدن به چنین هدفی عوامل بسیاری در آن دست دارند که گرچه بسیار گوناگون هستند ولی می‌توان گفت تا اندازه‌ای با اصول ساده به کار گرفته می‌شوند. اصولی چون: تناسب، حرکت و نمونه‌هایی از این دست. اصول ترکیب‌بندی یک واقعیت هوشمندانه است اما هنرمند هراز گاهی می‌تواند خود را از بند آن‌ها آزاد سازد» (احمدی، ۱۳۹۷: ۹۶-۹۵).

۳.۴. معرفی نگاره سیاوش و افراسیاب در شکارگاه از شاهنامه طهماسبی

شاهنامه طهماسبی دارای صحنه‌های متنوعی است که توسط نقاشان مطرح عصر صفوی به شکل کشیده شده‌اند از این میان نگاره سیاوش و افراسیاب در شکارگاه (شکل ۱) که مطابق با متن شاهنامه بیان شده است که پس از دوستی و صمیمیت میان سیاوش و افراسیاب، به پاس دوستی و به دعوت افراسیاب هر دو به شکار می‌روند. افراد افراسیاب و هیئت همراه وی از این که سیاوش دارای چه مهارت شمشیر زنی است متحیر می‌شوند این نگاره لحظه‌ای حمله کردن سیاوش به شیر را نشان می‌دهد که افراسیاب در زیر سایه پوشی او را تحت نظر گرفته است. (رضایی، ۱۳۹۶: ۱۳۷). این نگاره با توجه به قرارگیری سیاوش در شکل دارای ترکیب‌بندی حلزونی شکل (شکل ۲) است؛ در رابطه با ترکیب‌بندی نگاره‌ی مذکور می‌توان به حضور پیکره‌های انسانی به

همراه اسبهایشان و نیز حیوانات اهلی همچون آهوها و گوزن‌ها و حیوانات وحشی مثل شیر که توسط سیاوش در حال شکار است، اشاره کرد.

شکل ۱- سیاوش و افراسیاب در شکارگاه، شاهنامه طهماسبی، ۴۸-۹۲۸ ه ق، منبع: (URL1).

شکل ۲- ترکیب‌بندی حلزونی در نگاره سیاوش و افراسیاب در شکارگاه شاهنامه طهماسبی، ۴۸-۹۲۸ ه ق، منبع: (URL2).

۴,۴. اصول هفتگانه گشتالت

۱. اصل مشابهت

«در برابر اطلاعات بصری زیاد ذهن شروع به دسته‌بندی ساده سازی اجزاء می‌کند. چشم انسان به صورت پیش فرض عناصر مشابه را در یک مجموعه طبقه‌بندی می‌کند. مهم‌ترین انواع گروه‌بندی بر اساس اصل مشابهت سه عامل اندازه، ابعاد، رنگ و شکل هستند. در اصل مشابهت، گروه‌بندی بر اساس ابعاد و اندازه، عنصر غالب‌تری است و از این رو گشتالت آن قوی‌تر از گروه‌بندی رنگ و شکل است» (رضازاده، ۱۳۸۷: ۳۴). گشتالت گرایان، اصل مشابهت را به سه بخش که شامل: ۱,۱) تشابه در

اندازه، ۲،۱) تشابه در شکل، ۳،۱) تشابه در رنگ تقسیم کرده اند که در نگاره مورد بحث به صورت جداگانه هر کدام مورد مطالعه قرار گرفته اند.

۱،۱) تشابه در اندازه

تشابه در اندازه به معنای وجود شباهت بین دو یا چند شیء در ابعاد و اندازه آنها است. به عبارت دیگر، اگر دو شیء در اندازه به هم شبیه باشند، آنها تشابه در اندازه دارند. مثلاً، دو مستطیل با طول و عرض یکسان تشابه در اندازه دارند. در نگاره مذکور می توان اندازه پیکره های انسانی با حیوانات را مشاهده کرد که دارای تشابه در اندازه های نسبتاً برابری هستند.

۲،۱) تشابه در شکل

تشابه در شکل بیانگر وجود اشتراک بین دو یا چند شکل است که با هم تقریباً یکسان هستند. این تشابه معمولاً به دلیل وجود الگوهای مشابه، اندازه های مشابه، زوایای مشابه و سایر ویژگی های مشابه در شکل ها اتفاق می افتد. تشخیص تشابه در شکل ها بسیار مفید است و در بسیاری از حوزه های علمی، فنی و هنری کاربرد دارد. در این نگاره همچون عامل تشابه در اندازه، تشابه شکلی نیز میان پیکره ها و حضور حیوانات به خصوص اسب ها قابل مشاهده است.

۳،۱) تشابه در رنگ

تشابه رنگ به معنای وجود شباهت در رنگ های دو یا چند شیء است. این تشابه می تواند در قالب یک الگو، طرح، نقشه، پوستر، لباس و غیره باشد. تشابه رنگ معمولاً برای جلب توجه و ایجاد هماهنگی بین موارد مختلف استفاده می شود. در نگاره ی سیاوش و افراسیاب در شکارگاه با در نظر گرفتن لباس قرمز رنگ سیاوش و پنج نفر در اطراف او دارای لباس قرمز هستند و به عبارتی دیگر از نظر پوشش رنگی دارای شباهت به هم می باشند. با توجه به آنچه که درباره ی زیر بخش های اصل شباهت در این نگاره بر اساس نظریه گشتالت بیان شد در قالب جدول ۱ این گونه می توان اظهار داشت:

جدول ۱: گشتالت مشابهت در سه عامل (شکل، اندازه و رنگ) نگاره سیاوش و افراسیاب در شکارگاه

اصول گشتالت	درک حالت دیداری	نسخه
مشابهت	شکل	
	اندازه	
مشابهت	رنگ	
	اندازه	

۲. اصل مجاورت

در تعریف این اصل گشتالت می‌توان چنین برداشت کرد که هرچه اجزای شکل به هم نزدیک باشد به صورت یک مجموعه دیده خواهند شد. (همان، ۳۴). اصل دوام شامل ۴ زیر مجموعه می‌باشد که به شرح زیر است:

۱.۲. نزدیکی لبه‌ها^{۲۵}

«مطابق این عمر اگر اجزای یک ساختار بصری زیاده‌تر به یکدیگر نزدیک باشند، بیشتر به عنوان یک گروه واحد دیده خواهند شد و این زمانی اتفاق می‌افتد که لبه‌های کناری اجزای یک ساختار در کنار هم قرار بگیرند» (همان: ۳۴). درباره‌ی نزدیکی

^{۲۵}Close Edge

لبه‌ها باید گفت که در نگاره مورد بحث پیکره‌های سوار بر اسب در سمت راست و اسب سواران گوشه سمت چپ شکل به دلیل نزدیکی بیشتر به عنوان یک مجموعه کامل دیده می‌شوند.

۲.۲. تماس^{۲۶}

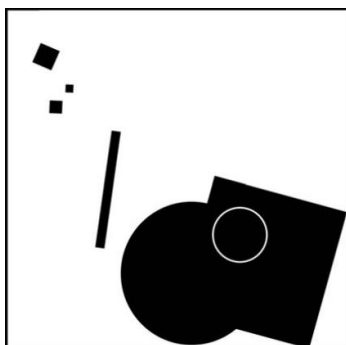
اگر دو یا چند اجزای ساختار یک شکل به هم نزدیک باشد به صورتی که یکدیگر را لمس کنند ولی به شرطی که اجزای ساختار شکلی از همدیگر قابل شناسایی باشند (همان: ۳۴). این عامل از اصل مجاورت در بین تمامی پیکره‌های اطراف سیاوش با حیوانات و سطح گیاهی پس زمینه وجود دارد بدون آنکه غیر قابل تشخیص باشند.

۳.۲. هم‌پوشانی^{۲۷}

اگر عناصر ساختاری یک شکل بدون از دست دادن ماهیت مستقل خود یکدیگر را بپوشانند، این موضوع در نگاره مورد بحث همانند عامل تماس در عامل هم‌پوشانی نیز صادق است. در تحلیل نگاره مذکور به هم‌پوشانی چند پیکره‌ی انسانی در سمت راست پرداخته شده است که با وجود هم‌پوشانی دارای ماهیت مستقل می‌باشند.

۴.۲. تلفیق^{۲۸}

بهره‌گیری از یک عنصر خارجی برای گروه‌بندی عناصر متفاوت یک ساختار در کنار هم است. از رایج‌ترین روش‌های تلفیق عناصر بصری، خط کشیدن زیر آن‌ها، محصور کردن آن‌ها در یک شکل و سایه روشن کردن است (همان: ۳۴) منظور از تلفیق استفاده از همه مواردی که در بالا ذکر شده است به صورت کلی می‌توان گفت که عامل هم‌پوشانی قوی‌ترین گشتالت نسبت به عامل‌های تماس و نزدیکی لبه‌ها است. در نگاره مورد بحث از اصل تلفیق استفاده نشده است. شکل ۳ برای درک بهتر این عامل از اصل مجاورت آورده شده است و بیاد توجه داشت که در نگاره مورد نظر این عامل قابلیت عرضه‌ی شکلی ندارد. جدول ۲ بیانگر چهار عامل از اصل مشابهت در نگاره‌ی مورد بحث را بیان می‌کند.

شکل ۳- گشتالت مجاورت از نوع تلفیق، منبع: (URL3).

^{۲۶}Touch
^{۲۷}Overlap
^{۲۸}Combining

جدول ۲: گشتالت مجاوت و زیر مجموعه های آن در نگاره سیاوش و افراسیاب در شکارگاه

نسخه	درک حالت دیداری	اصول گشتالت	
	این عامل در خصوص اسب سواران سمت راست و گوشه سمت چپ نگاره طهماسبی صادق است.	نزدیکی لبه ها	مجاورت
	بین تمامی پیکره های و حیوانات اطراف سیاوش.	تماس	
	سه پیکره سمت راست با لباس های آبی، قرمز و سبز.	هم پوشانی	
استفاده نشده است.		تلفیق	

۳. اصل تداوم

«طبق اصل تداوم محرک‌هایی که دارای طرح‌های وابسته به یکدیگرند به صورت واحد ادراکی دریافت می‌شوند» (شاپوریان، ۱۳۸۶: ۱۷۲). «ارتباط میان عناصری که روی یک خط یا منحنی قرار گرفته اند، بیشتر دیده می‌شود. وقتی چشم انسان به دنبال یک جهت خاص باشد، تا زمانی که چیز قابل توجه دیگری جلب نظر نکند، مرزهای آن ساختار بصری را دنبال می‌کند» (Bradly, 2014: 11-12). «این قانون، توضیحی است بر این مطلب که چگونه قسمت‌های مختلف یک موضوع بصری یکدیگر را در یک سازمان دهی بدون ایجاد هیچ گونه شکست یا فاصله در خط سیری بصری دنبال می‌کنند» (Carvalho, ۲۰۰۹: ۷). در جدول ۳ نگاره مزبور اسب سواران سمت راست بر روی منحنی فرضی که با رنگ سیاه نشان داده شده است از دید بصری دارای اصل تداوم می‌باشد چرا که پیکره‌های انسانی و اسب‌هایشان دارای طرح‌های وابسته به همدیگر هستند.

جدول ۳: گشتالت تداوم در نگاره سیاوش و افراسیاب در شکارگاه

اصول گشتالت	درک حالت دیداری	نسخه
تداوم	اسب سواران سمت راست نگاره شاهنامه طهماسبی	

۴. اصل یکپارچگی یا تکمیل

مطابق با این اصل اگر قسمتی از تصویر در یک شکل پوشیده شده باشد یا جا افتاده باشد، ذهن انسان ناخودآگاه آن را به طور کامل تکمیل خواهد نمود به بیان دیگر چشم ما اشکال ناقص و ناتمام را به طور کامل و یکپارچه می‌بیند. (برنو، ۱۳۸۶: ۱۵). با توجه به جدول ۴ و آنچه که ذکر شد، نگاره مورد بحث از اصل یکپارچگی یا تکمیل برخوردار است. این قضیه را می‌توان در حیوانات اطراف سیاوش به خصوص شیر که توسط خود او در حال شکار است و نیز درست بالای سر سیاوش گوزنی که از وسط نصف شده است را مشاهده کرد که چشم ما آن‌ها را کامل می‌پندارد.

جدول ۴: گشتالت یکپارچگی یا تکمیل در نگاره سیاوش و افراسیاب در شکارگاه

اصول گشتالت	درک حالت دیداری	نسخه
یکپارچگی یا تکمیل	حضور حیوانات در اطراف سیاوش	

۵. اصل شکل و زمینه

مفهوم مهم دیگر در نظریه گشتالت، رابطه‌ی شکل و زمینه است که به روشی اشاره دارد که ذهن انسان اشیا یا چهره‌ها را از محیط یا پس زمینه جدا می‌کند. ذهن انسان تمایل دارد که برجسته‌ترین یا معنادارترین شیء را به عنوان شکل درک کند، و اشیا کمتر برجسته یا کمتر معنادار به عنوان پس زمینه. دو نقطه درخور اهمیت والایی است اول آنکه همواره زمینه همان پس زمینه نیست و در مواردی میان آن دو تفاوت‌هایی وجود دارد، دوم آنکه در مواردی، تشخیص میان شکل و زمینه چندان هم آسان به نظر نمی‌رسد. اشکال دو هویتی از این گونه‌اند که در آن‌ها، شکل و زمینه به طور مداوم جای خود را عوض می‌کنند زیرا دارای خصوصیات و امکانات مشابه‌اند (شاپوریان، ۱۳۸۶: ۹۵) این اصل در جدول ۵ نگاره سیاوش و افراسیاب در شکارگاه شاهنامه طهماسبی با این فرض که عناصر متنی، انسانی و حیوانی را جزوه شکل در نظر بگیریم و مابقی شکل که شامل رنگ‌های سبز، طلایی هستند بخش زمینه را تشکیل می‌دهند.

جدول ۵: گشتالت شکل و زمینه در نگاره سیاوش و افراسیاب در شکارگاه

اصول گشتالت	درک حالت دیداری	نسخه
شکل و زمینه	استفاده از رنگ سبز برای پوشش گیاهی و رنگ طلایی برای آسمان در نگاره طهماسبی	

۶. اصل سرنوشت مشترک

این اصل به حرکت عناصر موجود در یک گشتالت بستگی دارد. اگر در یک ساختار اجرایی بصری باهم در یک راستا حرکت کنند صرف نظر از دوری یا نزدیکی به یکدیگر به صورت یک مجموعه واحد دیده می شوند (Bradly, 2014: 13-14) در نگاره‌ی مورد بحث نیز با در نظر گرفتن حرکت سیاوش در جدول ۶ عناصر ساختار شکل از سمت چپ به سمت راست در حال حرکت هستند.

جدول ۶: گشتالت اصل سرنوشت مشترک در نگاره سیاوش و افراسیاب در شکارگاه

اصول گشتالت	درک حالت دیداری	نسخه
سرنوشت مشترک	جهت حرکت سیاوش از سمت چپ به سمت راست است.	

۷. اصل فراپوشاندگی

مطابق با این اصل، در یک ساختار بصری گشتالت های کوچک تر زیر پرتوی گشتالت های بزرگ تر قرار می گیرند. به بیان دیگر گشتالت های بزرگ تر، گشتالت های کوچک تر را می پوشانند. این اصل نشان می دهد که یک ساختار بصری در کل، امکان دارد از چندین گشتالت کوچک تشکیل شده باشد که زیربخش هایی برای گشتالت های بزرگ تر شمرده شوند. (رضازاده، ۱۳۸۷: ۳۶). در ارتباط با اصل فراپوشاندگی گشتالت، اصل تشابه در عامل شکل و اندازه و اصل مجاورت در عامل نزدیکی لبه ها و گشتالت تداوم در ابعاد پوشاننده گشتالت های کوچکتر یکدیگر هستند.

نتیجه گیری

در این پژوهش با تاکید بر نگاره سیاوش و افراسیاب در شکارگاه شاهنامه طهماسبی و ارتباط آن با ترکیب بندی از منظر روان شناسی گشتالت مورد بررسی قرار گرفت. مکتب گشتالت در ارتباط با ترکیب بندی تصاویر تاکید بر سازماندهی تصاویر و ساده سازی عناصر شکل دارد، با استفاده از اصول هفتگانه گشتالت می توان به درک بهتری از تصاویر دست یافت. در خصوص نگاره ی مورد مطالعه هر هفت اصل گشتالت به همراه زیر مجموعه هایشان مورد تحلیل قرار گرفتند، نتیجه این تحلیل ها نشان داد که (۱) در اصل مشابهت و زیر مجموعه های این اصل بیشترین تشابه شکل و اندازه در حضور پیکره ها و اسب سواران و نیز حیوانات وجود در نگاره قابل مشاهده است. در عامل رنگ اصل مشابهت پنج پیکره با لباس های به رنگ قرمز در نگاره شاهنامه طهماسبی تشابه رنگی به لباس سیاوش دارند به چشم می خورند. (۲) در اصل مجاورت به خصوص در عامل نزدیکی لبه ها، اسب سواران سمت راست و پایین سمت چپ کادر نگاره سیاوش و افراسیاب در شکارگاه شاهنامه طهماسبی بیانگر این عامل هستند همچنین در مورد عامل های تماس و هم پوشانی حضور پیکره ها و حیوانات و ارتباط آن ها با هم در این نگاره صادق می باشد. (۳) در خصوص اصل تداوم، حضور پیکره ها با اسب در این نگاره نشان از این اصل دارد که هر یک به صورت مجموعه واحد و روی منحنی فرضی در ذهن مخاطب نقش می بندند. (۴) اصل پیکارچگی یا تکمیل، در نگاره ی مورد پژوهش حیوانات موجود در اطراف سیاوش به صورت دایره کامل فرضی نشان از این اصل گشتالتی دارند. (۵) در رابطه با اصل شکل و زمینه، در نگاره ی مذکور از رنگ سرد همچون سبز بیشتر در زمینه شکل بهره گرفته شده است. (۶) اصل سرنوشت مشترک در نگاره ی مورد مطالعه با در نظر گرفتن جهت حرکت اسب سیاوش اصل سرنوشت مشترک از سمت چپ نگاره به سمت راست نگاره می باشد. (۷) اصل های مشابهت و مجاورت در ابعاد پوشاننده گشتالت های دیگر هستند. در ترکیب بندی نگاره سیاوش و افراسیاب در شکارگاه شاهنامه طهماسبی از تمامی اصول هفتگانه روان شناسی گشتالت استفاده شده است. به طور کلی می توان با استفاده از نظریه گشتالت دریافت که عناصر موجود در شکل که با هم در ارتباط هستند و ترکیب بندی شکل را تشکیل می دهند در کنار هم و جدا از هم دارای مفاهیم مستقل و پنهانی می توانند باشند.

منابع و مراجع

۱. آرنه ایلم، رودلف. (۱۳۹۲). هنر و ادراک بصری. روانشناسی چشم خلاق. ترجمه مجید اخگر. چاپ پنجم. تهران: سمت.
۲. آژند، یعقوب. (۱۳۸۴). سیمای سلطان محمد نقاش، تهران. فرهنگستان هنر.
۳. احمدی، بهرام. (۱۳۹۷). زبان شکل و شیوه نقاشی، یزد: دانشگاه یزد.
۴. ایزدی، عباس؛ احمدپناه، سید ابوتراب. (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی عناصر بصری نگاره های (دربار جمشید) و (دربار فریدون) در شاهنامه طهماسبی با تاکید بر ترکیب بندی نگاره ها، فصلنامه علمی نگره، دوره ۱۱، شماره ۳۸، ص ۷۱-۶۵.
۵. ایزدی، عباس. (۱۳۹۷). مطالعه بصری پیکره های نگاره «کاوه»، طومار ضحاک را پاره می کند» از شاهنامه طهماسبی براساس نظریه گشتالت، فصلنامه علمی نگره، شماره ۴۵، ص ۳۱-۱۸.

۶. باباخان، سلیمه؛ کامرانی، بهنام. (۱۳۹۹). خوانش نگاره معراج پیامبر(ص) اثر سلطان محمد از منظر اصول ادراک دیداری گشتالت، فصلنامه علمی نگره، دوره ۱۵، ص ۸۳-۱۰۰.
۷. برونو، فرانک. (۱۳۸۶). فرهنگ توصیفی روان شناس، ترجمه‌ی فرزانه طاهری، تهران: نشر رشد.
۸. حلیمی، محمدحسین. (۱۳۸۶). اصول و مبانی هنرهای تجسمی، تهران: احیاء کتاب.
۹. رضازاده، طاهر. (۱۳۸۷). کاربرد نظریه گشتالت در هنر و طراحی، نشریه آینه خیال، شماره ۹، ص ۳۱-۳۷.
۱۰. رضایی، فاطمه. (۱۳۹۶). بررسی تطبیقی نگاره‌های شاهنامه طهماسبی صفویان و اکبرنامه گورکانیان از دید نشانه‌شناسی، فصلنامه علمی نگره، دوره ۱۲، شماره ۴۴، ص ۱۳۰-۱۴۶.
۱۱. شاپوریان، رضا. (۱۳۸۶). اصول کلی روان‌شناسی گشتالت، تهران: نشر رشد.
۱۲. شولتز، دوآن؛ شولتز، سیدنی ال. (۱۳۹۲). تاریخ روان‌شناسی نوین، ترجمه‌ی سیف علی‌اکبر و همکاران، چاپ دوازدهم، تهران: دوران.
۱۳. فرخ‌فر، فرزانه؛ پورجعفر، محمدرضا. (۱۳۸۷). بررسی تطبیقی نگارگری مکتب تبریز و مکتب گورکانی هند (قرن ۱۰ هجری)، هنرهای زیبا، شماره ۳۵، ص ۱۱۴-۱۲۴.
۱۴. کیس، جئورگی. (۱۳۷۵). زبان تصویر، ترجمه‌ی فیروزه مهاجر، تهران: سروش.
۱۵. هرگنهان، بی.آر. (۱۳۸۹). درآمدی بر تاریخ روان‌شناسی، ترجمه‌ی یحیی سیدمحمدی، تهران: ارسباران.
۱۶. Carvalho, G. A., & Moura, A. C. M. (2009). Applying gestalt theories and graphical semiology as visual reading systems supporting thematic cartography, International Cartographic Conference, Santiago, pp. 1-10.
۱۷. Grabar, O. (1999). Mostly Miniatures (An introduction to Persian painting). Newjersey: Princeton university.

منابع اینترنتی

URL1:

https://commons.m.wikimedia.org/wiki/File:Sivayush_and_Afrasiyab_in_the_hunting_field,_folio_18_2b_of_the_Shahnameh_of_Shah_Tahmasp.jpg

URL 2: <http://id.lib.harvard.edu/images/olvwork203859/urn-3:FHCL:29643643/catalog>

URL 3: <http://ensani.ir/fa/article/4451/%DA%A9%D8%A7%D8%B1%D8%A8%D8%B1%D8%AF-%D9%86%D8%B8%D8%B1%DB%8C%D9%87-%DA%AF%D8%B4%D8%AA%D8%A7%D9%84%D8%AA-%D8%AF%D8%B1-%D9%87%D9%86%D8%B1-%D9%88-%D8%B7%D8%B1%D8%A7%D8%AD%DB%8C>